

6. Jak powstają nowe wyrazy?

- 1 Znajdź w dostępnych źródłach (słownik, internet) definicję słowa *zapożyczenie*. Zapisz ją.

- 2 Przeczytaj poniższe wyrazy. Sprawdź w dostępnych ci źródłach informacji, które z nich są zapożyczeniami. Podkreśl je.

*bakalie, komputer, programista, suszarka, nauczyciel,
kałafior, dzbanuszek, sałata, warszawiak*

- 3 Postaraj się sformułować samodzielnie definicje słowotwórcze podanych niżej wyrazów.

a) stolik –

b) kocisko –

c) słuchaczka –

d) suszarka –

e) kręgielnia –

- 4 Od podanych niżej wyrazów utwórz rzeczowniki, stosując formanty *-nik*, *-arz*.

a) mieszkaniec wyspy –

b) pracownik drukarni –

c) osoba pracująca w szatni –

d) pismo ukazujące się codziennie –

e) pismo ukazujące się co kwartał –

5 Zastanów się, które z poniższych zapożyczeń są zbędne. Uzasadnij swoją wypowiedź.

a) komputer –

.....

b) sale –

.....

c) weekend –

.....

d) hit –

.....

6 Podaj 10 przykładów zapożyczeń. Napisz, z jakiego języka pochodzą.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

7. Wyrazy podstawowe i pochodne

1 Przeczytaj i uzupełnij. Następnie na podstawie dostępnych ci źródeł (encyklopedia, internet) odpowiedz na pytanie.

Miesiąc, w którym opadają liście, to

Dzień, który następuje po niedzieli, to

Człowiek, który jest młody, to

Ten, kto maluje, to

Maszyna, która służy do kopania, to

W jaki sposób powstają nowe wyrazy w języku? Zapisz swoją odpowiedź.

.....

.....

.....

.....

.....

2 Podane niżej wyrazy pogrupuj na podstawowe i pochodne. Następnie wpisz je w odpowiednie miejsca w tabelce.

*sen, mydło, czerwony, pracować, czarny, czernić, czytnik, sennik, mydełko,
czerwoniutki, pracowity, czytać*

Wyrazy podstawowe	Wyrazy pochodne

3 Do podanych niżej wyrazów dopisz pochodne nazwy osób wykonujących określony zawód.

a) kolej – d) złoto –

b) dziennik – e) zegar –

c) lek –

4 Do podanych niżej nazw miast dopisz utworzone przez siebie nazwy ich mieszkańców.

a) Wrocław – d) Białystok –

b) Gdynia – e) Nowy Dwór –

c) Warszawa –

5 Dopisz wyrazy podstawowe do podanych wyrazów pochodnych.

- a) – szkółka d) – teatralny
b) – szkolny e) – żółtawy
c) – teatralność

6 Do podanych wyrazów dopisz wyraz podstawowy i wyraz pochodny.

- a) – palacz –
b) – mówca –
c) – wysokość –

7 Podaj przykłady:

- a) rzeczownika utworzonego od innego rzeczownika –
b) rzeczownika utworzonego od przymiotnika –
c) rzeczownika utworzonego od czasownika –

8 Przeczytaj poniższy fragment tekstu Jana Miodka. Następnie wypisz z niego wyraz podstawowy i wyrazy pochodne.

Jaka jest reakcja mądrego, światłego człowieka na wrzaski głupka w znanej bajce „Mądry i głupi” Ignacego Krasickiego (1735–1801)? – „Wiesz, dlaczego dzwon głośny? Bo wewnątrz jest próżny”. Ten sam mechanizm skojarzeniowy – puste wnętrze – stał u źródeł narodzin młodzieżowego słowa roku 2018, którym ogłoszono *dzban* – synonim idioty, barana, kretyna, choć nie musi być on zawsze formą obraźliwą, ale może także funkcjonować jako określenie śmieszno-prowokacyjne, na przy-

kład „pieszczotliwe nazwanie przyjaciela”. Od dzbana zdążono już urobić derywaty dzbanizm, opisujący zachowanie dzbana, i dzbaniarą, odnoszący się do kobiet.

Tradycyjnie używamy, oczywiście, słów dzban, dzbanek w znaczeniu „naczynie zwężone u góry, zwykle z jednym uchem i dziobkiem”. Mówimy o dzbanie, dzbanku glinianym, porcelanowym, cynowym, dzbanie na wino, dzbanku do kawy, dzbanie z wodą, nalewamy mleko do dzbana, dzbanka – tak jak dobrze są znane metaforyczny, żartobliwy zwrot wysuszyć, osuszyć dzban (butelkę, kufel, gąsior itp.) – „wypić alkohol z dzbana (butelki, kufla, gąsiora itp.)” oraz przysłowie póty dzban wodę nosi, póki się ucho nie urwie – „wcześniej lub później trzeba będzie ponieść konsekwencje swojego postępowania”. Używamy również na co dzień dzbana, dzbanka w znaczeniu „zawartość tego naczynia”: dzban miodu, dzban wina, dzbanek mleka, rozlać dzban mleka, rozlać dzbanek mleka. [...]

W polszczyźnie był to najpierw – od XIV wieku – czban, a potem też zban, żban i dzban. Wszystkie te formy wiodą do prasłowiańskiego rzeczownika czban, utworzonego przyrostkiem „-an” od tej samej podstawy słowotwórczej co ceber, bo też i ów czban – dzisiejszy dzban – pierwotnie oznaczał „rodzaj naczynia drewnianego z uchwytem i dzióbkiem”.

Profesor Miodek: Ogłasza powstanie słów dzbanizm i dzbaniaara, „Tygodnik Ostrołęcki”, 10 lutego 2019.

8. Budowa słowotwórcza wyrazu

1 Przeczytaj poniższe pary wyrazów i uzupełnij zdania.

tytan – tytanowy

gotować – ugotować

kot – kotka

śpiewać – śpiewak

blogger – blogerka

W skład wyrazu pochodnego wchodzi wyraz podstawowy, albo jego część (np.,,). Poza tym w wyrazie pochodnym występuje jeszcze drugi człon (np.,). Człon przejęty z wyrazu podstawowego to Drugi człon, za pomocą którego tworzymy wyraz, to

2 Wpisz podane wyrazy w odpowiednie zbiory.

*chudy, marzyciel, kot, kawa, tańczenie, chudszy, zjechać,
jechać, kotka, kawiarnia, marzycielski, tańczyć*

Wyrazy podstawowe

Wyrazy pochodne

3 Za pomocą różnych formantów utwórz przynajmniej po trzy wyrazy pochodne.

a) skoczyć –

b) mówić –

c) myć –

d) chodzić –

e) kropić –

4 Wyodrębnij formanty słowotwórcze w poniższych wyrazach.

a) psisko – f) wykonawca –

b) tancerczka – g) piękniutki –

c) lekarka – h) grubaśny –

d) szarawy – i) spalarnia –

e) koparka – j) kawiarnia –

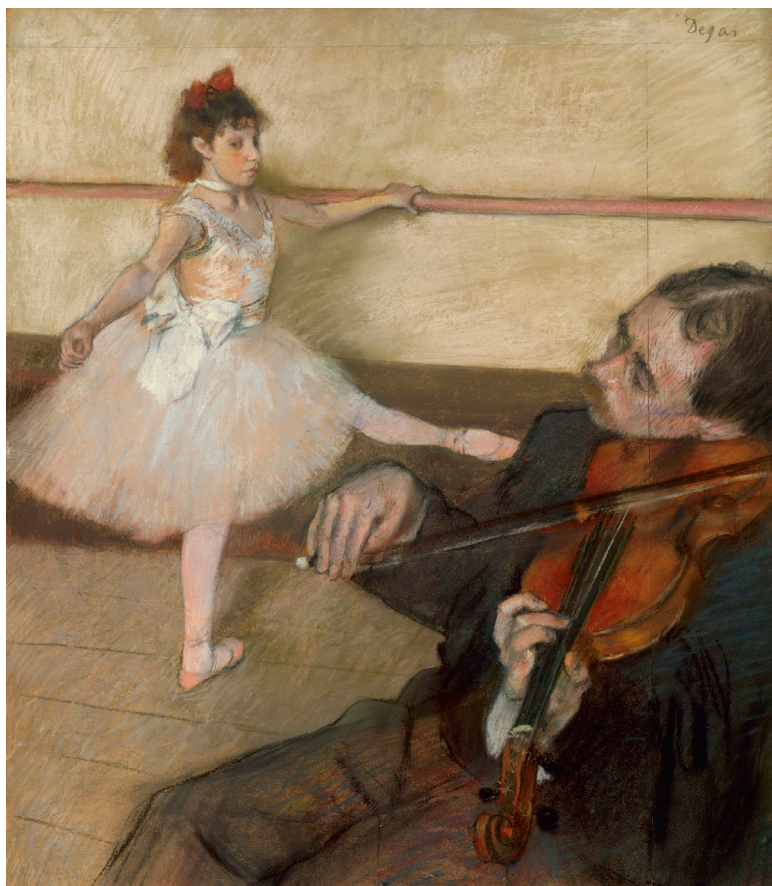
Podaj funkcję powyższych formantów słowotwórczych.

5 Poniższe wyrazy podziel na dwie grupy: podzielne słowotwórczo i niepodzielne słowotwórczo.

*las, dom, dwór, szkoła, góra, maselniczka, listonosz, mistrz,
astronomiczny, stół, napisać, leśnik, stołówka, blogerka*

Wyrazy podzielne słowotwórczo	Wyrazy niepodzielne słowotwórczo

- 6 Opisz poniższy obraz przynajmniej w pięciu zdaniach. Następnie zakreśl w opisie wyrazy pochodne (na zielono) i podstawowe (na niebiesko).

Edgar Degas, *Lekcja tańca*

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

9. Oboczności w podstawie słowotwórczej

- 1 W poniższych wyrazach wskaż podstawę słowotwórczą, a następnie wypisz głoski oboczne.

Przykład: wierzyć – wiara – e:a, rz:r

- a) pies – psisko
- b) blacha – blasze
- c) dół – dołek
- d) morze – morski
- e) mierzyć – miara

- 2 Do wymienionych wyrazów dopisz wyrazy pochodne, w których wystąpią podane oboczności.

- a) ę:ą, g:ż księga –
- b) ó:o, r:rz dwór –
- c) ą:ę, ż:s mąż –
- d) e:a, ci:t świecić –
- e) e:a, l:ł strzelić –

- 3 Do poniższych wyrazów dopisz po dwa wyrazy pochodne (rzeczownik i czasownik). W każdym z utworzonych wyrazów wskaż podstawę słowotwórczą. Wypisz oboczności.

- a) tworzyć –
- b) ręka –

- 4 Podaj po dwa przykłady wyrazów pokrewnych, w których zachodzą oboczności.

- a) o:ó
- b) rz:r
- c) ch:sz
- d) ą:ę

- 5 Zastanów się, w jakiej sytuacji może ci pomóc wiedza o obocznościach w podstawie słowotwórczej.

10. Rodzaje formantów

- 1 Za pomocą formantów utwórz rzeczowniki pochodne.

- a) płaszc – d) tweetować –
b) czuły – e) angażować –
c) klaskać –

- 2 Za pomocą przedrostków: *nad-*, *ob-*, *pod-*, *prze-*, *roz-*, *w-* utwórz czasowniki od podanych bezokoliczników.

- a) tworzyć – d) płacić –
b) toczyć – e) ciąć –
c) spinać – f) budować –

- 3 Utwórz wyrazy pochodne, dodając:

- a) przedrostek:

terminowy –

- b) przyrostek:

internet –

- 4 Od rzeczownika **głód** utwórz:

a) rzeczownik zdrobniały –

b) przymiotnik –

c) czasownik –

Następnie oddziel pionową kreską podstawę słowotwórczą od formantu.

- 5 Napisz po dwa przykłady rzeczowników z następującymi formantami: *-ek, -ka, -arka, -dło, -anie*.

- 6 Napisz po trzy przykłady przymiotników z formantami przyrostkowymi: *-owy, -ny, -ski*.

11. Rodzina wyrazów

- 1 Do poniższych wyrazów dopisz wyrazy podstawowe i pochodne. Otocz pętlą wspólną częstkę występującą w powstałych grupach wyrazów.

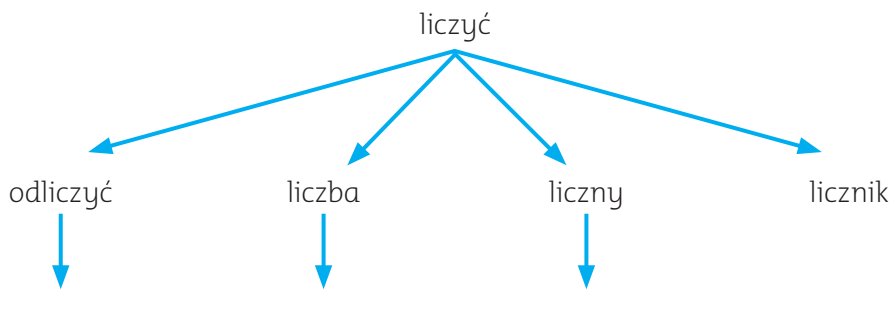
- a) – wyrzucać –
- b) – kotka –
- c) – kawiarnia –
- d) – piekarz –
- e) – zjechać –

- 2 Wstaw strzałki, które zobrazują kolejność powstawania wyrazów pokrewnych.

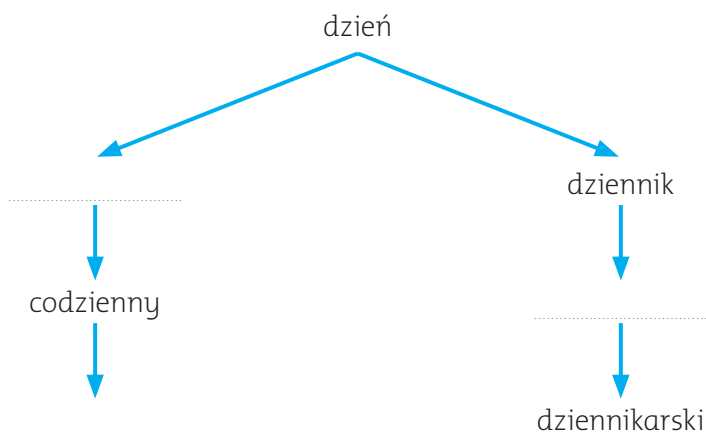
a) chodnikowy	chodnik	chodzić	chód
b) wodnisty	wodny	woda	wodnik
c) rybi	ryba	rybak	rybacka
d) czarny	czern	oczernić	
e) próchno	próchnieć	spróchnieć	spróchniały

3 Podane wyrazy wpisz w odpowiednie miejsca wykresów.

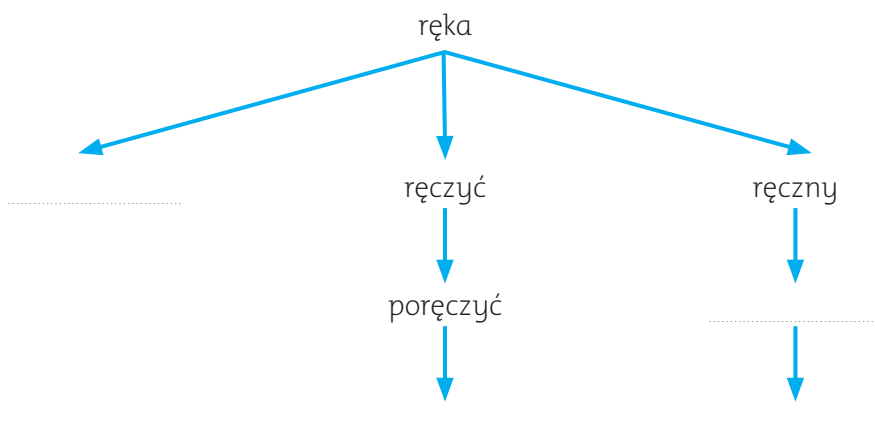
a) *odliczanie, liczebnik, nieliczny*

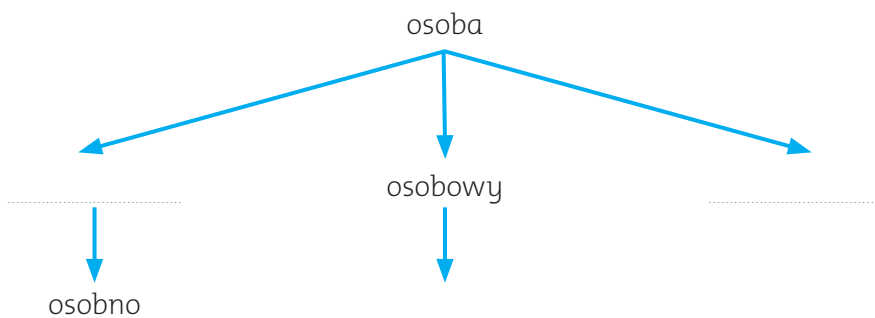
b) *dzienny, codziennie, dziennikarz*

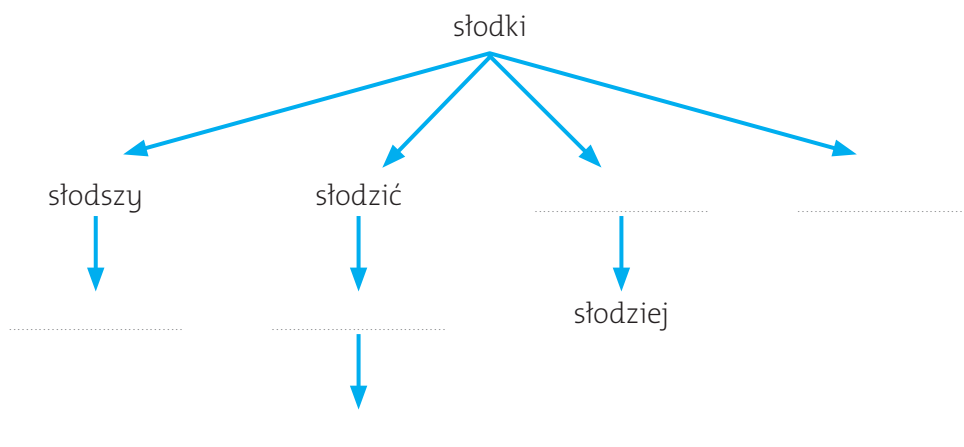
c) *poręczyciel, podręcznik, podręczny, rączka*

d) *osobny, osobowo, osobliwy*

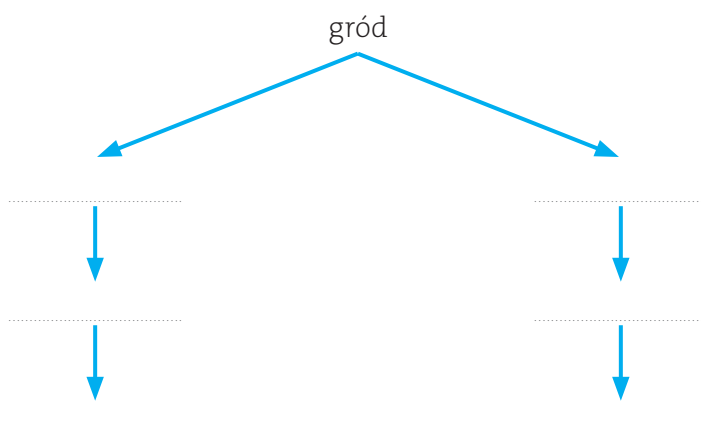

e) *słodycz, najśladzzy, postłodzić, przestładzony, słodko*

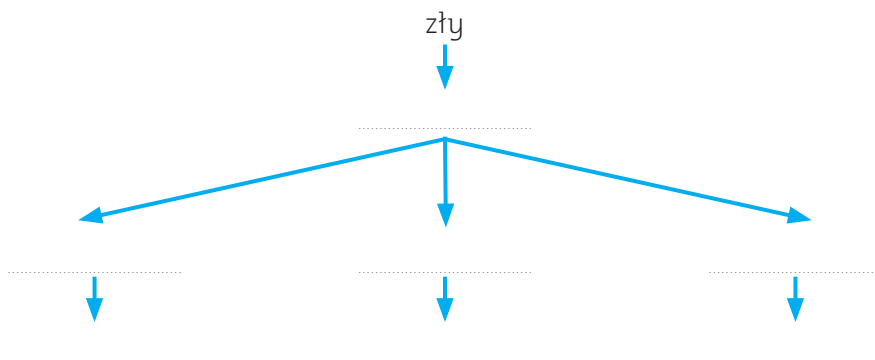

4 Wyrazy pochodne wpisz w odpowiednie miejsca wykresu, tworząc rodziny wyrazów.

a) *gródek, grodzić, ogrodzić, ogrodzenie, zagrozić, zagrodzenie*

b) *złość, złościć się, złośliwość, złośliwy, złośnik, złośnica, rozzłościć się*

5 Przedstaw na wykresach trzy rodziny wyrazów.

a) *chodzić, zachód, przychodzi, pochodzić, pochód, przychodzić, zachodzić*

b) *kropić, kropka, kropeczka, kropidło, kropidełko, pokropić, pokropiony*

c) *pisać, pisarz, napisać, napis, pisarka, pisownia, napisany*

6 Utwórz rodzinę wyrazów od wyrazu *pracować*.

12. Powtarzamy wiadomości o czasowniku

- 1 Przeczytaj poniższy tekst, podkreśl w nim czasowniki w formie osobowej oraz określ ich czas, osobę i liczbę.

W „Adenie czekała ich druga depesza, brzmiąca: „Dzieci są z nami – zdrowe – chłopiec bohater”. Po przeczytaniu jej pan Rawlison odchodził prawie od zmysłów z radości i ściskając dłoń pana Tarkowskiego, powtarzał: „Widzisz, to on ją ocalił! jemu za-wdzięczam jej życie!” – a pan Tarkowski, nie chcąc okazać zbytnej słabości, odpo-wiedział tylko, zaciskając zęby: „Tak! dzielnie mi się chłopak spisał”.

Henryk Sienkiewicz, *W pustyni i w puszczy*

- 2 Utwórz formy bezokoliczników od podanych czasowników.

a) pisałam – d) zgięli –

b) wiódł – e) gotowała –

c) piekł –

- 3 Przekształć podane wypowiedzenia, zastępując czasowniki niedokonane do-konanymi i odwrotnie.

a) Wybiera się jak sójka za morze.

b) Zły to ptak, co własne gniazdo kala.

c) Jak przylecą bociany – pierwszy zagon zorany.

d) Jedna jaskółka wiosny nie czyni.

e) Na św. Franciszka przylatuje pliszka.

f) Kiedy ptaki w zimie śpiewają, to w maju im dzioby pozamarzają.

g) Święta Agnieszka łaskawa, wypuszcza ptaki z rękawa.

h) Ptak lata wysoko, ale pożywienie znajduje na ziemi.

4 Twojemu rówieśnikowi nie udało się obraz. Napisz, co powinien w nim zmienić. W swoich radach zastosuj przynajmniej trzy czasowniki w trybie rozkazującym oraz trzy czasowniki z częstką *-bym*, *-byś*. Pamiętaj o zwrotach grzecznościowych.

- 5 Napisz list do przewodniczącej samorządu szkolnego z propozycjami zmian w szkole. Użyj trybu rozkazującego.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

13. Strona czynna i bierna czasownika

- 1 Podkreśl podmiot i orzeczenie w poniższych zdaniach. Następnie odpowiedz na pytania.

A. Alcybiades potarł łysinę.

B. Łysina została potarta przez Alcybiadesa.

a) W którym zdaniu podmiot oznacza wykonawcę czynności?

.....

b) W którym zdaniu mamy sytuację odwrotną?

.....

c) Jak nazywamy pierwszą konstrukcję składniową?

.....

d) Jak nazywamy drugą konstrukcję składniową?

.....

2 Poniższe zdanie przekształć z konstrukcji czynnej na bierną.
Dywizjonem dowodził major Ronald Kellet.

.....

3 Poniższe zdanie przekształć z konstrukcji biernej na czynną.
Tekst był drukowany dwiema różnymi barwami.

.....

4 Podkreśl zdanie, którego nie da się przekształcić na konstrukcję bierną. Następnie odpowiedz na pytanie.

A. Uczniowie starannie odrobili pracę domową.

B. Uczniowie poszli z wychowawcą do kina.

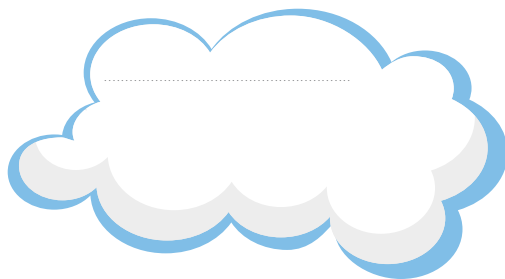
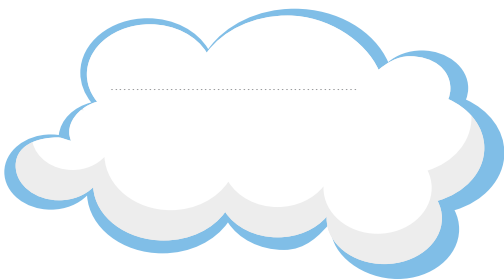
Dlaczego wybrane przez ciebie zdanie nie może być przekształcone na stronę bierną?

.....

5 Podziel poniższe czasowniki na dwie grupy i zapisz je w chmurkach. Każdej nadaj odpowiednią nazwę.

spać, naprawiać, iść, malować, programować, pisać,

myśleć, wiedzieć, mówić, zamiatać

6 Przekształć poniższe zdania, zastępując stronę bierną czasowników stroną czynną.

a) Herbata pochodzi z jednej rośliny, *Camellia sinensis*, ale jest uprawiana w wielu różnych krajach.

.....

.....

b) Zielona herbata jest poddawana krótszemu procesowi utleniania.

c) Liście herbaciane są zrywane ręcznie.

d) Liście herbaciane są krojone, a rodzaj krojenia zależy od rodzaju herbaty.

e) Rozdrobnione liście są zsypywane do specjalnych wózków.

7 Jak wygląda praca nad grą komputerową? Spójrz na odpowiedzi i ułóż zdania w stronie biernej.

a) poziomach / wymyślana / Gra / jest / na wielu

b) Na pierwszym / jest / pomysł / poziomie / definiowany

c) przez autorów / tworzone / są / Szkice koncepcyjne / i / wstępny / scenariusz

d) są tworzone / dialogi / czy / opisy miejsc / w grze / osoby z dorobkiem literackim / Fabuły / przez

e) są / przez / przenoszone / Szkice / z papieru / w trójwymiarową / formę / kilku lub kilkunastu grafików 3D.

.....

.....

f) łączone / w całość / Wszystkie / elementy / są / przez / programistów

.....

.....

8 Ułóż i zapisz zdania z orzeczeniem w stronie biernej, które będą informować o:

a) rozpoczęciu remontu szkolnej biblioteki

.....

.....

b) możliwości korzystania w tym czasie z mniejszego księgozbioru w innym pomieszczeniu

.....

.....

c) sposobu zabezpieczenia księgozbioru

.....

.....

14. Strona i forma zwrotna czasowników

1 Podkreśl podmiot i orzeczenie w poniższych zdaniach. Następnie odpowiedz na pytanie.

a) Franek się myje.

b) Kasia głośno się zaśmiała.

Jaką częśćią mowy jest się?

.....

2 W podanych niżej zdaniach podkreśl formy strony czynnej (na niebiesko) i zwrotnej (na czerwono) czasowników.

a) Natomiast wieczorem w Wigilię, gdy na niebie pokazała się pierwsza gwiazda, w namiocie pana Rawlisona zajaśniało setkami świeczek drzewko przeznaczone dla Nel.

- 3 Przeczytaj poniższe rozporządzenie. Następnie podkreśl formę zwrotną czasownika i odpowiedz na pytanie.

§ 157.6. Zabrania się stosowania w jednym budynku gazu płynnego i gazu z sieci gazowej.

- [illegible]

5 Uzupełnij poniższą tabelkę.

Strona	Strona	Strona
		ubiera się
	jest śpiewany	
bronił		
	został przywieziony	
		informuje się
nazywa		

15. Pisownia wyrazów typu *wziąć, zacząć* w czasie przeszłym. Pisownia *nie* z czasownikami

1 W puste miejsca wpisz *nie* z czasownikami razem lub osobno.

- a) (Nie) rozpalaj ogniska w lesie.
- b) Babcia (nie) domaga od kilku dni.
- c) (Nie) powinno się nikogo dyskryminować.
- d) (Nie) bądź obojętny na krzywdę drugiej osoby.
- e) (Nie) podobna , że tego nie zauważyłeś!

2 Wpisz *nie* razem lub osobno.

- a) Czy żał ci straconej szansy?
- b) słysząc wołania o pomoc.
- c) Marek cierpliwił się.
- d) sposób było przekonać Kasi do nauki.
- e) Czy szkoda, że nie zwiedziliśmy Wawelu?

3 Uzupełnij poniższe zdania odpowiednimi formami czasownika *zacząć* w czasie przeszłym.

- a) Adam czytać lekturę szkolną.
- b) Joasia pracę w szkolnym wolontariacie.
- c) Rodzice przygotowania do rodzinnego obiadu.
- d) Nasza klasa pomagać w zbiórce pieniędzy na schronisko dla zwierząt.
- e) Wy tę bójkę.

4 Utwórz następujące formy czasownika *wziąć*:

1 osoby l. poj. czasu przeszłego

2 osoby l. poj. czasu przeszłego

Zapisz dwa zdania z utworzonymi przez siebie formami.

.....

.....

5 Przepisz poniższe zdania, stosując formy czasu przeszłego czasowników.

a) Uczony zaczyna swoje badania rano.

.....

b) Bartek zacznie naukę języka hiszpańskiego.

.....

c) Bierzemy pod uwagę różne możliwości.

.....

6 Opowiedz koledze/koleżance, co właśnie zacząłeś/zaczęłaś robić, np. naukę języka, czytanie nowej książki.